

Szabó Emília*
Gyulafehérvár

Szépirodalmi kísérletek a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban a zsebkönyvek korában, a nagyenyedi *Virágkosár*

Bevezetés

A reformkorban Magyarország számos iskolájára jellemző volt az, hogy egy-egy tanév önképzőköri munkáját a diákok felnőttek bevonásával kötetbe tömörítették, és nyomtatott formában közzétették. Ez a fajta olvasóközönség-kialakítási szándék foglalkoztatta a nagyenyedi diákokat is.

Dolgozatomban a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium reformkori önképzőkörének irodalmi termését elemzem. *Virágkosár* címmel három diák-önképzőköri gyűjtemény jelent meg az 1835, 1836 és 1837-es tanévekben. A kötetek szemléletváltás eredményeként jöhettek létre: megjelenésüket a felvilágosodás korabeli iskolareform, illetve olyan pedagógusok munkássága készítette elő, akik az anyanyelvhasználatot támogatták.

A 18. század vége felé az iskolai évfárral egybekötött vizsgaidőszakokra a diákok ünnepségekkel, színdarabok bemutatásával, szavalatokkal, műsorral készültek, amelyre a városi és környékbeli közönség szívesen eljárt. A 19. századtól kezdődően a kollégiumban évenkénti rendszerességgel tartottak megemlékezést az iskolaalapító fejedelem, Bethlen Gábor emlékére. Az ünnepségsorozatra a diákok saját alkotásokkal, versek és ódák írásával, műsorok bemutatásával, színdarabokkal, dolgozatok elkészítésével és megvitatásával készültek. Az alkalmi fellépések anyaga, a fordítások és saját alkotások, a kéziratos és nyomtatott la-

* Szabó Emília (Barót, 1988) a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium református tagozatán végezte a líceumot, majd a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) magyar–német szakán tanult tovább (2007–2011). Az alapképzést követően tanítani kezdett: előbb Torockón (2011–2012), majd 2012-től a gyulafehérvári Római Katolikus Teológiai Líceum tanáraként. A kolozsvári BBTE magyar szakán védte meg mesterképzős dolgozatát 2014-ben (Pápai Páriz Ferenc: *Izsák és Rebeka házassága*), 2016-tól doktori képzést folytat ugyanott, kutatási témája *Erdélyi nevelési tradíciók: Buczy Emil példája*.

pok, osztályfüzetek olyan gyakorlatok voltak, amelyek a későbbi zsebkönyvek megszerkesztését készítették elő.

A nagyenyedi kollégium dokumentációs könyvtárában fennmaradt kiadványok közül kiemelkedik a *Virágkosár* című gyűjtemény. Ez volt az első sorozat jellegű önképzőköri termés, ami nyomtatott formában megjelent. A *Virágkosár* első kötete, amely 1835-ben jelent meg, sajnos nem maradt fenn, de Vita Zsigmond tanulmányából tudomást szerezhethetünk arról, hogy milyen volt és mit tartalmazott. Az első kiadványban jobbra Vízi István nyomdász és szerkesztő saját alkotásai és fordításai kaptak helyet. A *Virágkosár* második és harmadik kötetében már a diákok alkotásai is megjelentek. Ezek az írások jól tükrözik azt, hogy miket olvastak, fordítottak, milyen jellegű alkotások érdekelték őket.

A tanulmányban kitérek az önképzőköri tevékenységből kinövő későbbi pedagógus, Gáspár János börtönbüntetésének esetére, az ő markáns személyisége fényt derít a diákkörök hátulütőjére, a politika játszmáira. Végezetül megpróbálok választ keresni arra a kérdésre, miért nem volt folytatása a *Virágkosár* három kiadványának, és kitekintésképpen szót ejtek azokról a kiadványokról, amelyekben a későbbi irodalmi jellegű diákmunkák helyet kaptak.

Nagyenyedi olvasótársaság(ok) a reformkorban

Az enyedi ifjúság politikai és művelődési mozgalmi az 1830-as évek elején indultak meg – írja Vita Zsigmond.⁵³ A forradalmi mozgalmak hatására az erdélyi települések élete felélénkült. Az 1831-es lengyelországi felkelésről a kollégium diákjai értesültek, és amikor a lengyel foglyokat Nagyenyeden vitték át, a diákság közbe akart lépni, a tanároknak, köztük Szász Károlynak kellett lecsitítaniuk őket.⁵⁴

Az 1820–1830-as években az erdélyi kollégiumokban fokozatosan áttértek a magyar nyelvű oktatásra, foglalkoztak a történelem kérdéseivel, emellett a romantikus irodalmat népszerűsítették, azonban a rendszeres oktatásnak nem volt része az anyanyelv és az irodalom oktatása.⁵⁵ Éppen azért volt olyan lényeges az

⁵³ Vita Zsigmond: Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban. In: *Művelődés és népszolgálat*. Kriterion Kiadó, Kolozsvár 1983, 114.

⁵⁴ Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-Kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi tudományos füzetek* 170. szám, Kolozsvár (1943), 12.

⁵⁵ Vita Zsigmond: Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban, 115.

önképzőkori tevékenységek és az olvasótársaságok megszervezése, mert ott került sor az olvasmányok megbeszélésére, feldolgozására.

Történelmet Hegedűs Sámuel tanította 1814–1829 között, munkássága az egész kollégiumi életen nyomot hagyott, Körösi Csoma Sándorra igen nagy hatással volt. Ő kezdeményezte az 1820-as évek elején azt, hogy az iskolaalapító fejedelem emlékére évenkénti ünnepséget rendezzenek a kollégiumban.⁵⁶ Érdeimei közé sorolható Barabás Miklós festészeti tehetségének támogatása, és a kollégium zenekarának a fellendítése. Új hangszereket szerzett az iskolának és a fiatalságot jó csapattá szervezi, úgyhogy az ünnepségeken sikert aratnak fellépéseikkel. Hegedűs Sámuel közbenjárásával indul be újra a kollégium nyomdája 1827-ben, a tanárok könyveket jelentethetnek meg. (Vita Zs.⁵⁷) Ez a nyomda nagyon jelentős szerepet töltött be a későbbiekben. A diákságot olvasnivalóval látta el, a későbbi irodalmi próbálkozásaik itt jelentek meg.

A nagyenyedi olvasóegyesület megalakulását Hegedűs Sámuel mellett Köteles Sámuel és Szász Károly tanárok munkássága készítette elő és segítette. Köteles Sámuel az 1818–1831 közötti időszakban tanított bölcseletet, előadásainak nyelve kizárólag a magyar volt.⁵⁸

Szász Károly 1822-től kezdett el jogot tanítani a nagyenyedi kollégiumban, ő volt a harmadik professzor Hegedűs Sámuel és Köteles Sámuel mellett, aki a konzervatív, latin nyelv mellett pártoskodókkal szembeszállva a haladás szellemében kívánt tanítani. Tanítványait otthon szívesen összegyűjtötte, és beszélgetésekkel, vitatkozásokkal segítette elő fejlődésüket. Jogtörténeti előadásain rámutatott arra, hogy a bécsi udvar hatására az erdélyi önállóság hogyan szűnt meg.⁵⁹

A nagyenyedi diákok Erdély más iskoláinak tanulóihoz hasonlóan olvasóegyesület engedélyezését kérték. Jóváhagyásukat követően a tagok tagsági díjat fizettek, évenkénti gyűlést rendeztek, tehát rendezett keretek közt alkottak.⁶⁰ Az olvasóegyesület az anyanyelv irodalmával való megismerkedés, az olvasmányok megbeszélése, a heti- és havilapok járatása mellett a nagyenyedi diákok esetében politizálásról is szólt. Éppen emiatt a tanári kar 1834-ben engedélyezte ugyan a Társalkodva Olvasó Egyesület létrehozását, és jóváhagyta, hogy annak minden

⁵⁶ Vita Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen-Kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reformkorszak kezdetén*, 3.

⁵⁷ Uo. 4.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. 5.

⁶⁰ Uo. 10.

diák tagja lehet,⁶¹ azonban amint értesülésükre jutott, hogy ott a diákok politikai vitákat is folytatnak, betiltotta. Vita Zsigmond⁶² úgy fogalmaz, hogy habár 1835-ben az ifjúsági olvasóegyesületet feloszlatták, kisebb csoportok külön engedély nélkül ezután is állandóan foglalkoztak irodalmi önképzőkori munkával.

A nagyenyedi kollégium reformkori önképzőköre

A nagyenyedi önképzőkörök múltját Berde Károly kutatta, könyvében⁶³ az 1791-től 1848 közötti időszakot a *formakeresés korszakának* nevezte. Az elnevezés onnan származik, hogy abban az időszakban a magyar nyelvű önképzés formái lehetőségeit kutatták a diákok, akik drámák fordításával és előadásával próbálkoztak.

1791 volt a Magyar Társaság nevű önképzőkör alapítási dátuma. Megalakulási előzményeiről tudjuk, hogy a 18. század végén a nagyenyedi kollégium diákjai olvasták a korabeli közlönyöket, értesüléseik voltak a nagyenyedi alma materből távozott vén diákok irodalmi próbálkozásairól. Más iskolákhoz hasonlóan ki szerettek volna tűnni alkotásaikkal. Fehér Katalin⁶⁴ cikkében idézi a Magyar Kurír egyik 1790-ből származó számát, amelyben egy enyedi diák felháborodott levele olvasható:

N.Enyed, 4-dik Febr.

Kedves Ur!

Miólta mind csak várom, hogy az Ur az én Oskolai társaimnak naponként lett megvilágosztatásáról, és a' szállás alaton vóltához képest alkalmas ki-palléroztatásáról, kedves Ujság leveleiben bár leg-kisebb emlékezetet tégyen, már egynehány szomorú esztendőket számláltam. Meg-vallom egy kis nemes irigységgel néztem, miképpen az Úr, a' Pataki és Debretzeni Oskoláknak fényét, a' két M. Haza felett gyakor izekben ragyogó sugárokkal ki-terjesztette. Holott az én társaimnak nem is a' legnemtelenebb sárból formáltatott, elméjük nem hideg tüztől elevenített. Én csak egy két sor Verset bátorkodtam (minthogy a' Tejbe fulladt Légyről való fordítása hosszabbatska) az Ur eleibe botsítani, mellyeket nem régiben egy tanítványom Horácz II-dik Könyve 10-

⁶¹ Uo.

⁶² Vita Zsigmond: Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban, 123.

⁶³ Berde Károly: A Kemény Zsigmond önképzőkör emlékkönyve. Keresztes Nagy Imre Nyomda és Kiadó, Nagyenyed 1909.

⁶⁴ Fehér Katalin: Közlemények. In: Magyar könyvszemle, 116 (2000/6), <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00026/0006-1f1.html> (Megnyitva: 2017. október 13.)

dik Énekéből, az alatt míg a' gyengébbeket ugyan azon Ének meg-értésében gyakoroltam, fordításom egyszeri hallása után szemeim előtt irt. Azt reméltem csak ezekből is – lehet hitelesen azt gyanítani, hogy ha közöttünk a' gyermek így gondolkozik, a' felserdültebben sem szunyodnak. Örvendjen az Ur, mi pedig ezer köszöneteket mondunk, a' Magyar Múzsza hasznos fel-találásáért. Olly fáklya vala ez Társaimra nézve, melynek tiszta fénye az ő elméjekben - is hathatos előmenetellel világolt. Nagy kár, hogy némelykor ki fogy a' tápláló Olaj belőlle.⁶⁵

A levél azt tükrözi, hogy az enyedi diákok el szerették volna nyerni a rangos lapok figyelmét, irodalmi tevékenységüket meg szerették volna osztani a nagyközönséggel. Tenniakarásukra erőteljesen hatottak Aranka György szavai, aki az erdélyi Diétán egy nyelvművelő társaság megalapítását kezdeményezte. Dávid Péter Aranka György röpirataival foglalkozva kitér az *Egy Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság felállításáról való rajzolat az haza felséges rendeihez* című iratra, amelyben egy akadémiai jellegű szervezet felállításának pozitívumairól próbálta meggyőzni az országgyűlés rendjeit. A röpirat szerint a társaság fő céljai a két magyar hazában egy egységes nyelvnek a meghatározása, és a „világosodás” vagyis az ismeretek terjesztése kell hogy legyenek. Az ismeretek terjesztéséhez a röpirat szerint szükséges egy magyar grammatika, lexikon, a provinciális szavak összegyűjtése, recenziók írása, könyvtár és olvasótársaság létrehozása.⁶⁶ A kollégium diákjai 1791-ben Aranka buzdító szavait magukra véve, azokat szívügyüként kezelve elhatározták, hogy önképzőkört létesítenek.

Ilyen előzmények után jött létre és kapott működési engedélyt a Magyar Társaság, melynek megalakulásáról a Magyar Kurír 1791. december 20-án a beszámolót közölte. A beszámolóban az áll, hogy a nagyenyedi diákok közül egy csoportnyi fiatal anyanyelvművelő kör beindításához a tanári kar engedélyét kérte ki és nyerte el:

„A folyó 1791-dik esztendőben Szent Mihály havának 18-dik napján váltanak ki a N. Enyeden tanuló Tógás Deákok, és Urfiak közzül mitegy 35-ön, akik elszántan magokat egyéb iskolai gyakorlások között különösen a Magyar Nyelv művelésére, vagy inkább magoknak a Magyar ékesen szollásban való gyakorlására. Első dolgok az volt, hogy Professoroktól engedelmet kérjenek egy kis Társaság felállítására, melybe anyai nyelveket kötött és kötetlen beszéd által gyakorolhas-

⁶⁵ Szacsavay Sándor (szerk.): *Magyar Kurír* 1790. I., 221–222.

⁶⁶ Dávid Péter: „Itt van a' legvégső óltára Pallásnak”, *Erdélyi tudományos intézmények a XVIII. század végén*, 2009. 70. doktoriiskola.biforium.hu/tezisek/david_peter.pdf (Megnyitva: 2017. október 11.)

sák. Nagyobb része a Professorátusnak, kik között volt a Rector, nem tsak helyben hagyta és megengedte tzeljokat bé-küldött Követyeik előtt, söt minden kitelhetö segittsget is igért...”⁶⁷

Az önképzökör tagjainak névsorát megtalálhatjuk Berde Károly könyvében:⁶⁸ gróf Toroczky Pál, Miske József, Kasza András, Bálint Sámuel, Szalánty Lajos, Szentpáli Lörincz, Boda István, Vajna Elek, Vajna Zsigmond, Vadasdy István, Veress Pál, Kis László, Bertalan József, Fartzády Benjámín, Török György, Kenderesi Dezsö, Vadasdy Márton, Pap Mózes, Miske Pál.

A nagyenyedi Magyar Társaság nevü diáktársaságból vált ki külön a Theatralis Társaság, melynek tagjai nemcsak a városi közönség előtt mutatkoztak be, hanem vendégszereplésre jártak Marosvásárhelyre, Tordára, Dévára. A színjátszó csoport 1792-ben alakult meg, előadásaik, próbáik az iskola udvarán felállított színpadon zajlottak.

Zeyk János *Önéletírásában* olvasható beszámoló arra vonatkozóan, hogy a játékszín az iskola udvarán, központi helyen volt kialakítva: *A nézők ülései a szemközti udvar földszintén s emeletes erkélyeken valának elrendezve*. A protestáns iskolák színpadáról kevés leírás maradt fenn, jobbára csak a drámaszövegekből és a rendezői utasításokból tudjuk elképzelni, hogy milyen volt a színpad, ahogy ő nevezi „játészótér”. (ld. Varga Imre⁶⁹)

1792. január 29-én előadták Voltaire *Brutusát* és a *Diéta* címü eredeti játékot. Az előadás elején és végén egy székely származású diák köteltáncos-mutatványval szerepelt. Vita Zsigmond Ferenczi Zoltánnak *Az erdélyi magyar játékszín kezdete*⁷⁰ címü írásából idézte az előadásokra vonatkozó adatokat hozzáfűzve azt, hogy akkoriban a komédiások, színészek, köteltáncosok mutatványát a diákszínpadon nem választották külön.

A társaság tagjai *víg és szomorú játékokat* fordítottak és adtak elő. Az indulófélben levő színészetnek mintegy előkészítették a magyar nyelvü darabokat. Vita Zsigmond ezt azzal magyarázza,⁷¹ hogy az 1780-as években a kollégiumi színját-

⁶⁷ Enyedi Sándor: *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei 1792–1821*. Bukarest 1972, 2.

⁶⁸ Berde Károly: *A Kemény Zsigmond önképzökör emlékkönyve*. 1909, 8.

⁶⁹ Varga Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig*. Budapest 1995.

⁷⁰ Ferenczi Zoltán: *Az erdélyi magyar játékszín kezdete* In: Döbrentei Gábor (szerk.): *Erdélyi Múzeum*, I., 1892, 462.

⁷¹ Vita Zsigmond: *A Bethlen-kollégiumi színjátszás a 17–18. században*. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi Tudományos Füzetek* 158. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1943, 163.

szás hagyományait megreformálták, a hagyományos latin nyelvtől elfordultak a közérthetőség érdekében.

Berde Károly tanulmánya⁷² szerint az önképzőköri csoportnak a következő célkitűzései voltak:

Latin, német, francia és görög művek fordítása *nevezetesen víg és szomorú játékok* valamint *gyermekek nevelésére tartozó könyveket* fordítani, írni.

Megadott témákra alkotni: *Ki-adott matériákra dolgozik eredeti ódákat és egyéb formába öntött gondolatokat, helyek és indulatok le-festését*

Színarabok írására való törekvés: *Ide hátrább eredeti Magyar Theátrális Játékokat, akár kötetlen, akár kötött beszédbe.*

Ezek a stílusgyakorlatok, irodalmi próbálkozások és fordítási kísérletek hozzájárultak a később megjelenő kötetek megjelenéséhez. Az önképzőköri munka írás- és fordításgyakorlatok a színjátszó kör számára készített írások voltak.

A *Virágkosár* gyűjteménynek létezett előde, ez volt a röviden *Próba* nevű kiadvány, amely 1792-ben jelent meg, teljes címe: *Próba, melyet anyai nyelvre tanulásra tett a Nagyenyeden tanuló ifjak között fennállott Magyar Társaság* (Nagyenyed, 1792).

A kiadványban irodalmi próbálkozások olvashatók, előkészületei a diákszínjátszásban kereshetőek. Öt nemes, publikus diák mellett 14 egyszerű, közrendű diák közös munkája volt a *Próba*. Írásaikat név nélkül közölték, akárcsak a *Virágkosár* alkotói, és az ajánlásban azt írták, hogy: *Mi még ifjak vagyunk-, és csak abban a kertben köttyük a koszorut, melyben Báróczi, Szabó, Horvát, Pétzeli és Gyöngyösi nevelik a virágokat.*⁷³ A politikai helyzet azonban nem kedvezett a diáktársaságnak, az erősödő reakció számonkérésétől félve feloszlatták a társaságot és a gyűjteménynek sem jelent meg folytatása.

Az 1820-as években elkezdtek évenkénti megemlékezést rendezni az iskolaalapító fejedelem, Bethlen Gábor emlékére. Ezekre a rendezvényekre a diákok ódák írásával és szavalatokkal, majd színarabok fordításával és bemutatásával készültek.

1830-ban a Magyar Tudományos Akadémia megalakulása évében a kollégium diáksága a tanári kar jóváhagyásának kikérése nélkül alapított önképzőkört. Hivatalosan nem volt termük sem, találkozósaikon politikai kérdésekről is tárgyaltak. Zaklatások következtében 1836 után a kör feloszlott.

⁷² Berde Károly: *A Kemény Zsigmond önképzőkör emlékkönyve*. 1909, 9.

⁷³ Vita Zsigmond: *A Bethlen-kollégiumi színjátszás a 17–18. században*, 164.

1833-ban engedélyezték olvasóegyesület megnyitását a nagyenyedi diákság kérésére. Az olvasóegyesület rövid életűnek bizonyult, mivel politikai vitatkozásnak is helyet adtak, ezért betiltották. Ezt követően nem szűnt meg a szerveződés a diákok körében. Más megnyilvánulási formát kerestek maguknak, és már a következő tanévben, 1834-ben megalapították az *Ébredők Társasága* nevű kört. Az *Ébredők Társasága* elérte azt, hogy alkotásaik megjelentek a *Virágkosár* című zsebkönyvben Vízi István szerkesztése alatt 1835-ben.

Az 1835–1837 közötti években zajló diákéletbe, az önképzőkori tevékenységek maradandó termésébe, azaz a kollégium diákjainak és a kollégiumot pártfogoló vén diákoknak az irodalmi próbálkozásaiba, fordítási kísérleteikbe nyújtanak betekintést a *Virágkosár* kiadványai. A kötetek megjelenése Vízi István nagyenyedi nyomdász nevéhez kapcsolódnak, aki a kollégium diákja volt, és később nyomdászként megpróbálta támogatni a diákkezdeményezéseket és a kollégiummal kapcsolatos publikációkat.

A *Virágkosár* első kötete

A *Virágkosár* első kötete 1835-ben jelent meg, sajnos egyetlen példánya sem maradt fenn. Vita Zsigmond tanulmánya⁷⁴ kitér a kötet darabjaira, cikkére hagyatkozva emelem ki azokat a vonatkozásokat, amelyek az első kötetrel kapcsolatban tanulmányom szempontjából fontosak. Az első kötet tartalmának jelentős részét Vízi István versei és fordításai töltik ki, de névtelenül megtalálhatóak a kötetben diákírások is, amelyekről Vita úgy számol be, hogy:

„Különösebb költői tehetséget nem árulnak el ezek a versek, de kifejezték a kor hangulatát, az ifjúság hazafias lelkesedését, szabadságszeretetét; az ész, az értelem hatalmát, az általános művelődés és a kölcsönös megértés vágyát hirdették.”⁷⁵

Vízi Istvánról Vita Zsigmond tanulmánya közölt adatokat:

„Ő 1822-ben subscribált az enyedi kollégiumban, 3 évvel Barabás Miklós előtt, akivel 1825-ben versenyzett egy kollégiumi rajzversenyen, és azt meg is nyerte. Barabás Miklós emlékirata szerint Bethlen Ferenc 50 váltóforintot tűzött ki a rajzpályázatra. A versenyen ketten vettek részt, s a döntés szerint ebből 30 vál-

⁷⁴ Vita Zsigmond: A *Virágkosár*, egy reformkori nagyenyedi ifjúsági zsebkönyv. In: Dávid Gyula (szerk.): *Erdélyi Múzeum*, 57. kötet, 1–2. füzet, 1995. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00009/04vita.htm> (Megnyitva: 2017. október 20.)

⁷⁵ Uo.

tóforintot Vízinek, 20-at pedig Barabás Miklósnak kellett volna kifizetni. Barabás Miklós azonban semmit sem kapott: az egész összeggel – Bethlen Ferenc kívánsága szerint – Vízi Istvánt jutalmazták meg.⁷⁶

A kollégiumban két rajztehetség tűnt fel egyszerre. Vízi István később a kollégium ösztöndíjasaként Bécsbe került, ahol kitanulta a litográfia mesterségét, majd hazatérve a kollégium nyomdájában talált állást.

Vízi István a kötetben a legtöbbet Pfeffel Konrádtól, a colmari nevelési intézet tanítójától fordított. Pfeffel nevével a *Virágkosár* második kötetében is találkozunk, mégpedig egy jelentős helyen: az *Eudoxia emléke* című versben jelenik meg Pfeffel neve *Pfefel*-ként egy f-el írva egy érdekes kontextusban. Ez a vers két Ch. F. Gellert fordítás közé van beékelve, és névtelen a vers szerzője is, akárcsak az *Inklé és Járíró*, valamint *A tatár fejedelem* című Gellert-művek fordítója. Vita Zsigmondtól tudjuk azt, hogy Vízi István a *Virágkosár* első kötetében Pfeffeltől fordított, így valószínű, hogy a második kötetben megjelenő Pfeffelre történő utalás is tőle származhatott. Az *Eudoxia emléke* című versben egy Pfefel nevű férfi és egy nő élcelődnek. Pfefel gúnyos megjegyzést tesz *Eudoxiára* vonatkozóan azt mondván, hogy kevés az olyan nő, aki a férje iránti hűségbe belehal. A versben megszólaló másik személy erre azt válaszolja, hogy bizony kevés az olyan férfi is, akiért érdemes a nőnek a sírba menni.

A *Virágkosár* első kötetében már voltak Schiller-fordítások, ami azért is fontos, mert a második kötetben is megjelent például az *A vashámorra való menetel*⁷⁷ című Schiller-mű fordítása V. I. álnév alatt, amelyhez ceruzával odaírták a Bíró Zoltán nevet. Tehát a *Virágkosár* második kötetében megjelenő Schiller-fordítás vagy V. I., azaz Vízi István fordítása vagy a ceruzával odaírt Bíró Zoltáné, és ha a Bíró Zoltán fordítása, akkor az első kötetben is lehetséges, hogy Bíró is fordított.

A *tudós egér utazása* című versről is beszámol Vita a tanulmányában, mint egy olyan alkotásról, ami „saját szerzemény”, H. S. iniciálé alatt került be a kötetbe. A vers üzenetet Vita szerint a nemzetnek való életet jelenti: *Ne harcoljunk csak nyelvvel, / A szó ellenségét nem ver, / Erő ellen erő kell.*⁷⁸

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Vízi István (szerk.): *Virágkosár, A' II-ik évi kertész Leányka*. Nagyenyed 1836, 28–38.

⁷⁸ Vita Zsigmond: *A Virágkosár, egy reformkori nagyenyedi ifjúsági zsebkönyv*. In: Dávid Gyula (szerk.) *Erdélyi Múzeum*, 1995. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00009/04vita.htm> (Megnyitva: 2017. október 20.)

A *Virágkosár* első kötetében megtalálható egy olyan vers is, amit egy eseményre írtak. Címe *Az újonnan épített N. Enyedi Fő Oskola vitorlájának feltételekor*, a vers a kollégium kelet–nyugati szárnyának felavatójára íródott.

Az első kötet anyagának szerzője nem lehetett Vízi István egymagában. Vita Zsigmond szerint fiatal szerzőtársai lehetek például azok a diákok, akiknek a neveit a könyv végén olvashatta, köztük Bruz Lajos, Gáspár János és Mány József jelennek meg. Mány Józsefről sikerült kideríteni Vitának, hogy később balázsfalvi lelkipásztor lett belőle, a többiekéről nincs későbbi feljegyzés.

A *Virágkosár* második kötete

A *Virágkosár* második kötete a reformkor egyik divatos megnyilvánulási formájához, stílusához kapcsolható. A kötet elején egy biedermeier stílusú történet olvasható. Az alkotás címe *A' II-ik évi kertész Leányka*,⁷⁹ alcíme: *Az olvasóhoz*. Az alcím már rögtön megnyitja az értelmezés lehetőségeit. Az irodalom talaján próbálkozó fiatal alkotó helyzete jelenítődik meg a kertészleányka történetéből.

A vers első sora az időbeli távolságra utal, arra, hogy mindössze egy tél telt el, mióta az első kötet megjelent. Ez az utalás azért fontos, mert megtudhatjuk belőle azt, hogy a kötet az egy évvel korábban kiadott *Virágkosár* folytatása kíván lenni.

A kertészleányka virágot szedni indul, a virágszedés a termésbegyűjtés metaforájaként jelentkezik a versben. Az út (amely egy metaforikus haladás útjaként értelmezhető) közben fél és remél egyszerre, s amikor a virágkosarával előáll, szemérmesen néz körül a megítélőin, akik között gúnyolókat és pártfogókat egyaránt fellel. A bölcsék jól ismerik ám a botanikát, hamar megítélik, mit hozott eléjük. Egyik bírója kiemel egy virágszálat a kosárból, és a tövis megszurja a bíráló kezét. A mesebeli Csipkerózsika történetéhez hasonló jelenetre a leányka gyógyírt akar felajánlani. A tudós ember a kezdő, próbálkozó kis leánynak élete bölcsességét fogalmazza meg tanulsgként a rózsáról alkotott történet keretébe ágyazva. A gyermek íráspróbálkozásáról alkotott vélemény igencsak fontos, kettős üzenetet hordoz. Egyfelől azt mondja a bölcs, akinek a kezén a kis virág tövise sebet ejtett, annak vigyáznia, szembesülnie kell azzal, hogy a virágok, (azaz szimbolikusan az irodalom) természetéhez tartozik az, hogy be nem gyógyuló sebet ejt a vele törődő, bajlódó, foglalkozó emberben. A be nem gyógyuló seb

⁷⁹ A Kiadó (Vízi István): *A' II-ik évi kertész Leányka*, In: Vízi István (szerk.): *Virágkosár, A' II-ik évi kertész Leányka*. Nagyenyed 1836, 4–5.

metaforikus jelentése az, hogy folytonosan foglalkoztatja majd a seb, vagyis a fogékonyság, érzékenység, amit az irodalom ejtett benne. Másfelől a kisleány virágának sorsát is megjövendöli a bölcs, aki azt mondja, hogy a virág el fog hervadni (vagyis az irodalmi alkotás mulékony), de azt tudni kell, hogy az idő múlását olyan tényezőként kell tudomásul venni, amely a már létező „alkotások” tehát megalkotott, illetve megteremtett dolgoknak az elmúlásához hozzátartozik.

A kritikus pozíciójában megjelenített tudós azt hangsúlyozza, hogy annak ellenére, hogy köztudott az, hogy minden alkotás elenyészhet (*S egy nap vagy esztendő vagy századok mind csak/ Sokat ígért művek enyésztekre múlnak.*⁸⁰), emiatt nem szabad az irodalmi élet elől elzárkózni, ki kell tárulkozni, meg kell írni és meg kell mutatni az alkotást. A bölcsnek ezen utolsó szavait a kertészleányka bátorításként fogja fel, és az irodalmi pályán való helytállásra sarkallják a tudós észrevételei.

A vers végén a szerző neve helyett az áll, hogy a *Kiadó*, tehát Vízi Istvánra gondolunk mint szerzőre. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy egy ilyen biedermeier stílusú alkotás kerül a kötet élére. A nagyenyedi kollégiumban tanult hírességek közé tartozik Barabás Miklós, hatása a kollégium körüli diákjaira bizonyára nagy volt.

A kötetrel való munkám során próbáltam felfigyelni arra, hogy milyen kötetrendezési elv vezérelhette a szerkesztőt vagy szerkesztőket.

Vita Zsigmond utánajárt annak, hogy a kötetek fő anyagi támogatói között Vízi István mellett idős Zeyk János állott. A két felnőtt mellett a diákság is támogatta a kötetek megjelenését. Az előfizetők listája megjelent a kötet végén, de valószínűleg utólagosan kivágták, mert már nem találtam meg, csak Vita Zsigmond tanulmányából tudjuk, hogy: *A könyv utolsó lapjain „a kilentz classzisokból aláírtak nevei”-t olvashatjuk. Az első előfizetők tehát a diákság soraiból kerültek ki – több mint 60-an –, ott vált először népszerűvé az irodalmi vállalkozás.*⁸¹

A *Virágkosár* második kötetében a Vita Zsigmond által bemutatott első kötettel szemben, ahol jobbra felnőttek publikáltak, itt inkább diákalkotások olvashatóak. Ezt nemcsak a kötet elején található versek üzenete támasztja alá, amelyekben megszólalásra biztatják a fiatal szerzőket, hanem a kötet vége fele

⁸⁰ Vízi István (szerk.): *Virágkosár, A' II-ik évi kertész Leányka*. Nagyenyed 1836, 2.

⁸¹ Vita Zsigmond: *A Virágkosár, egy reformkori nagyenyedi ifjúsági zsebkönyv*. In: Dávid Gyula (szerk.) *Erdélyi Múzeum*, 1995. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00009/04vita.htm> (Megnyitva: 2017. október 20.)

olvasható pajzán versek sora is, illetve a 25 oldalnyi kivágott rész arra enged következtetni, hogy azok, akik kitépték a lapokat, megrovástól tarthattak.

A *Virágkosárhoz* intézett vers emlékállítási kísérletként is felfogható: Zeyk János és korosztálya olyan időkben éltek meg, amikor nem volt lehetőségük az irodalom terén alkotni vágyó fiataloknak a megszólalásra. Most, amikor alkalmuk nyílt a kötetkiadásra, Zeyk János korosztálya nevében képviseli az iskola valamikori diákjait a kötetben. A versben a görög mitológiára vonatkozóan igen jelentős utalást találunk: arra biztatja a *Kosaracska*-t a versben megszólaló én, hogy Hébéhez hasonló tulajdonságait, bájosságát merje megmutatni, az ég felé tartani, továbbá hogy az égnek ambróziával adózzon, a földre pedig szép *vegyelék*et, keveréket, elegyet hozzon létre.

Hébe⁸² a görög mitológiában az ifjúság istennőjeként volt számontartva. Ő volt az istenek pohárnoka, és a fiatalság forrása titkának és helyének őrzője. Gyakran járt az emberek között, feladatkörébe tartozott a fiatalság elvétele: nyilaival rálőtt az emberekre, azok pedig ráncokat, betegséget okoztak, de bölcsességet is hoztak a fájdalmas öregséggel társulva az emberek számára.

A vers arra biztatja a fiatalságot, hogy merjenek megszólalni, írni, a refrén is ezt a bátorítást fejezi ki:

Kis kosaracska! te fényre derülj!

Nemzeti szellemi kertre terülj!!!⁸³

Vita Zsigmond úgy értelmezte ezt az idézetet, hogy a *Virágkosár* e szerint a nemzeti művelődést készíti elő.⁸⁴ Azáltal, hogy a kötet a helyi olvasóközönség kialakítását segítette elő, a nemzeti művelődéshez is hozzájárult.

A *Virágkosárban* megszólalási lehetőségét lát a költő. Zeyk saját bevallása szerint egy *Nefelejcs*et ad a kötet tartalmához többletként hozzá. Visszaemlékezik fiatalságára, a *kertre*, ahol ő a *lelki virágokat* gyűjtötte. Természetesen rá lehet jönni arra, hogy ez a kert hol található, ugyanis azt mondja a lírai én, hogy: *Kis Kosaracska! velem te vagy egy / Ősanya' gyermeke. Hősi a jegy: –/ Két dali Hattyuk*

⁸² Ld. Graves Robert: *A görög mítoszok*. 1. kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest 1981, 66., 165.; 2. kötet 151.

⁸³ Zeyk János: *A virágkosárhoz*. In: Vízi István (szerk.): *Virágkosár, A' II-ik évi kertész Leányka*. Nagyenyed 1836, 12.

⁸⁴ Vita Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen-Kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén*. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi tudományos füzetek*. 170. szám, Kolozsvár 1943, 13.

a bélyegeink/ Fényközövezte rokon jeleink.⁸⁵ A hattyús Bethlen-címerig megy viszsza, mintegy hálaáldozatként viszi az ősi nemes pártfogó, Bethlen Gábor fejedelem elé a kötetet. Ez a hálaáldozat-jellegű vonatkozás igen fontos a kötet élén álló vers szempontjából, azt hangsúlyozza, hogy az alkotás és annak közzététele társadalmi szerep, sőt az alkotás az elődök iránti hála kifejezőeszköze.

A kötet első két köszöntő verse az ajánlás szerepét tölti be. A gyűjtemény további alkotásai esetében már nem mindig volt könnyű olyan szempontot találni, amely megmagyarázná az egyes versek szerkesztési sorrendjét. Az egyik problémát az jelenti, hogy a kötet egyetlen fennmaradt példányából hiányzik 25 oldal.⁸⁶

A kötetben a harmadik helyen áll a *Berzsenyi Dániel árnyékához* intézett költemény. Az 1836-ban megjelenő *Virágkosár* szerkesztői és szerzői megpróbálnak megemlékezni Berzsenyi Dániel haláláról, és a kötetbe a köszöntők utáni első versként a Berzsenyi emlékére írt ódát helyezték el.

Zeyk János tisztelettel adózik a nagy költő, Berzsenyi emléke előtt, és kiemelten szól arról a versben, hogy a jeles költő nagyságához mérhető művészekben hiány van. A vers stílusára a klasszicista stílus sajátosságai jellemzőek. Témaválasztás szempontjából dicsőítő vers, magasztos, fennkölt, ünnepélyes hangulat jellemzi. Sok görög-római mitológiai alak jelenik meg a versben: Pindarosz, Homérosz, Horatius mind olyan alakok, akikhez Berzsenyit hasonlítják a versben, és akikhez mértén a magyar költőnek is méltó helye van az Olimposzon.

A vers utóéletével, fogadtatásával kapcsolatosan Vita Zsigmond⁸⁷ *Virágkosár* című tanulmányában írja le, hogy a Budapesti Figyelmező nevű lap 1838-ban megjelent 12. számában terjedelmes bírálat jelent meg a *Virágkosár* második kötetéről, amelyben id. Zeyk János Berzsenyiről írt versét támadták meg.

A *Virágkosár* szerzői megsértődésüket *Válasz* címen, névtelenül jelentették meg. A válaszban a megbántott vidéki, erdélyi hang szólalt meg, amint Vita⁸⁸ írja elégedetlenek voltak a *Figyelmező*vel és kiemelték a *Virágkosár*nak azt az érdemét,

⁸⁵ Zeyk János: A virágkosárhoz, In: Vizi István (szerk.): *Virágkosár, A' II-ik évi kertész Leányka*. Nagyenyed 1836, 11–12.

⁸⁶ Az *A negyveneshez* címet viselő vers Sz. iniciáléval van aláírva, utólagosan nem került be az író neve a 74–75. oldalra. A 75-ik oldaltól a 100-ik oldalig tartó rész ki van tépve a kötetből. Így az *A negyvenesekhez* című vers után a *Kalap- és főkötőharc* címet viselő verses történet következik, P... betűk jelzik a szerzőjét (100–103. oldalakon olvasható).

⁸⁷ Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-Kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén, In: Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi tudományos füzetek*. 170. szám, Kolozsvár 1943, 14.

⁸⁸ Uo.

hogy általa többen belekezdnek az írásba, olvasásba. Ebből kiderül, hogy saját tehetségük, képességük korlátoltságával tisztában voltak, céljuk nem is az lehetett, hogy irodalmi remekműveket adjanak ki, hanem sokkal inkább arra törekedtek, hogy az egyszerű, hétköznapi olvasókat megnyerjék és rászoktassák az olvasásra. Vita Zsigmond utánanézett annak, hogy a diákság sorából került ki az előfizetők népes társasága.

A szerzőség szerinti kötetrendezés elvét felülírja a kötetben a tematikus csoportosítás szerkesztési elve. A kötetben vannak esetek, amikor egyazon szerzőnek két műve egymáshoz közel kerül, de ezt a tematikus összetartozás elve határozza meg.

Két alkotás sajátos egységet mutat. *A jó Gazdáját köszöntő tavaszi fecske visszhangja* című vers és *A búcsúzó fecske – ugyan ahhoz* – valószínű, hogy a második vers végén megjelölt V. I. iniciáléjú szerző tollából származnak. A két vers az alkalmi költészet terméke, egyik köszöntővers, másik a búcsúzó versek típusába tartozik. *A jó Gazdáját köszöntő tavaszi fecske visszhangja* című vers egy jópofa, vidám hangulatú diákvers. A köszöntőben hálaadást olvasunk, a lírai én (hazájába visszatért tavaszi fecske) hálát ad a gondviselőnek, hogy távolléte ideje alatt fészket megővta. Megvallja, hogy számos olyan megütközésre okot adó esetet tapasztalt Varsótól Olaszországon át a Himalájáig tartó útján, amikor a távol levők fészket elfoglalták. A köszöntőben megszólaló lírai én a kollégista, talán világjárásról vagy peregrinációs útról álmódó diák gondolatait önti szavakba, amikor arról mesél, hogy: *Sok pusztaán átvándorolván, / A' Hymalája tájékán / Egy esmerősre akadtam, / 'S köszöntésem' általadtam, / Azt tevém még én hozzája, / Hogy régen, várja Hazája, / Ígéré, hogy visszatér már – / 'S az ígéret megadást vár.*⁸⁹

Vita Zsigmond tanulmánya is kitért erre a verse, és arra hívta fel a figyelmet, hogy az *A' Hymalája tájékán / Egy esmerősre akadtam* rész Körösi Csoma Sándorra tesz utalást, akinek az alakja már akkoriban elevenen élt a nagyenyediekben. A versben a hovatarozás kérdésében történik állásfoglalás, a visszatérés kötelességként értelmeződik. Beszámol arról, hogy mit érzett abban a pillanatban, amikor megpillantotta az országot, és amikor Budapestre érkezett, jó érzés volt azt tapasztalnia, hogy anyanyelvén beszélnek:

⁸⁹ V. I.: *A jó Gazdáját köszöntő tavaszi fecske visszhangja*. In: Vízi István (szerk.): *Virágkosár, A' II-ik évi kertész Leányka*. Nagyenyed 1836, 40.

„A' Magyar Hazát köszöntvén, / Buda-Pesten megnyúgvám én, / 'S oh be jól
esett lelkemnek, / Hogy már magyarul beszélnek.⁹⁰ Ezt követően így folytatódik:
Elhoztam mint édes terhet, / Hogy tagjának kinevezett, / Hazánk dicső Társasá-
ga, / Melyben minden boldogsága / Egyesítve két hazának.”⁹¹

Vita Zsigmond⁹² szerint ezek a verssorok Szász Károlyra vonatkoznak, akit az Akadémia 1834. november 10-én választott meg rendes tagjának. Ezt a nézetet azzal támasztja alá Vita, hogy a vers szerzője valószínűleg Vízi István lehetett, aki Szász Károlynak egyik lelkes híve volt.

A *Virágkosár* második kötetének darabjai a kötetben tematikusan vannak csoportosítva. A következő tematikus csoportokat sikerült elkülönítenem:

Ajánlás: A kötet élén álló két alkotás, *A' II-ik évi kertész Leányka* (Az olvasóhoz) – A Kiadó tollából és *A virágkosárhoz* – idős vers tartoznak ebbe a csoportba.

Emlékezés, a múlthoz való viszonyulás egységébe tartoznak a *Berzsenyi Dániel árnyékához* – idős Zeyk Jánostól származó vers, a *Visszasóhajtás a múltra* – B. K. álnév alatt megjelenő alkotása, *A temető* – idős Zeyk János vers és *A falóra* című fordítás. Székely Gyulától.

A vashámorra való menetel című (*Der Gang nach dem Eisenhammer*) balladafordítás külön kis egység a kötetben.

A jó Gazdáját köszöntő tavaszi fecske visszhangja című vers és *A búcsúzó fecske – ugyan ahhoz* – összetartoznak. Helyzetkép jelenítődik meg bennük.

A megpróbáltatásokról szóló tematikus egységbe tartozik *A megsántított daru* fordítás és *A kitölt gyász* című vers.

Két Christian Fürchtegott Gellert mű fordítása, az *Inklé és Járíkó* és *A tatár fejedelem* alkotnak újabb egységet az *Eudoxia emléke* című verssel együtt. Ebben az egységben a hűség, kitartás tematikája jelenik meg.

A bíráló szarka című vers a következő tematikus egységet készíti elő, amelyben szerelmes versek és fordítások következnek. Ebbe az egységbe tartoznak az *Új esztendőre*; *Leány-kép (bal oldalról)*; *A rósa lugoshoz*; *A kiujult rósa lugoshoz*; *Az esküvő szerelmes (Epigramm Lessing után)*; *A negyveneshez* című alkotások és fordí-

⁹⁰ V. I.: *A jó Gazdáját köszöntő tavaszi fecske visszhangja*. Uo.

⁹¹ Vízi István (szerk.): *Virágkosár, A' II-ik évi kertész Leányka*. Nagyenyed 1836, 41.

⁹² Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reformkorszak kezdetén. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi tudományos füzetek*. 170. szám. Kolozsvár 1943, 14.

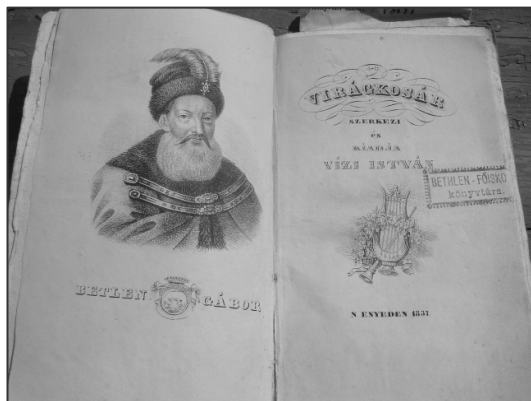
tás. Itt a kötet hiányos, a 75. oldaltól a 100. oldalig tartó rész ki van tépve. A még megmaradt alkotások Carmina Burana-jelleg fele hajolnak el, lehetségesnek tartom, hogy megrovástól való félelem miatt vágták ki ezt a részt a diákok a kötetből.

A következő alkotás a kötetben a *Kalap- és főkötőharc* című vers, ami tematikusan beleillik a szerelmi költemények csoportba.

Az *Aegeum tengere elnevezése* hazafias vers és az *A magányhoz* címzett költemény az *A kis patak* című verssel együtt a kötetzáró alkotások sorába tartoznak.

A *Virágkosár* harmadik kötete

Az 1837-ben megjelent harmadik kötet mutatósabb formátumú kiadvány, 168 lapnyi anyagot tartalmaz. A kötet alkotásain a romantika hatása jelentkezik, formai megszerkesztettsége jobb az előzőnél. Az 1836–37-es tanévben Gáspár János és társai *Ébredők* címmel kéziratot készítettek.⁹³ A kéziratot lapban felgyűlt munkáik jelentek meg a *Virágkosár* harmadik kötetében.



A kötet első oldalán Vízi Istvánnak Bethlen Gábor iskolaalapító fejedelemről készített litográfiája áll. Ez a portré belevésődött a kollégium diákjainak emlékezetébe, és mintegy ötven éven át ez az arckép elevenítette meg a már idős, bölcs fejedelem alakját, és a helyébe kerülő Bethlen-kép a Barabás Miklós képe lett – írja Vita Zsigmond.⁹⁴

A *Virágkosár* harmadik kötetének szerzői közül páran álnév alatt publikáltak a kötetben, viszont a kötet végén, a tartalomnál valaki ceruzával utólagosan bejegyezte néhány szerző valódi nevét: Békevölgyi (Fábián); Gerlefi (Fragó); Csongor, Hábor és Népfí (Gáspár János). Vita Zsigmond szerint valószínű, hogy a

⁹³ Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reformkorszak kezdetén, In: Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi tudományos füzetek*. 170. szám, Kolozsvár 1943, 13.

⁹⁴ Vita Zsigmond: Bethlen Gábor - arcképek az enyedi kollégiumban, In: Vita Zsigmond (szerk.): *Művelődés és népszolgálat*. Kriterion, Bukarest 1983, 17.

neveket Gáspár Jánosnak valamelyik leszármazottja, talán dr. Farnos Dezső írta be a könyvbe.⁹⁵

Saját név alatt publikált a kötetben idős Zeyk János, Vízi István V. I. iniciálé alatt jelentetett meg írásokat. A kötetben az álnevek használata a romanticizmus hatását kelti. Olyan nevek találhatók meg, mint Und, Kund, Zoránd, és olyan romantikus szóalkotásokkal találkozhatunk, mint Hábor, Sajdár, Füllegi, Gerlefi. Csongor, a népszerű hős is megjelenik a kötetben, és az új „demokratikus felfogást” jelképező Népfíj nevével is találkozunk a *Virágkosár* harmadik kötetének lapoztatása közben.

A túlnyomó részt verseket tartalmazó harmadik kötet alkotásai iskolai stílusgyakorlatként foghatók fel, ahogy azt Vita Zsigmond is írta, nem jelentős irodalmi alkotásokként kell rájuk tekintenünk, sokkal célravezetőbb, ha a kötet forgatásakor azt a szempontot követjük, hogy ezek az alkotások azzal a céllal íródtak, hogy az olvasásra rászoktassák a nagyenyedi közönséget.⁹⁶

Csongor a *Virágkosár* harmadik kötetében szimbolikus hős. Vörösmarty *Csongor és Tündéje* 1830-ban jelent meg, a nagyenyedi diákok is nagy lelkesedéssel olvashatták, ha Gáspár János az álnévválasztásban is Vörösmarty hatása alatt döntött a Csongor álnév mellett.

A *Lányseskü* című vers egy kétsoros, amelyben azt próbálja tömören megfogalmazni a fiatal szerelmes ifjú, hogy a lányok szerelmében nem ajánlatos megbízni, mert amit egyik pillanatban mondanak, azt a másik pillanatban tetteikkel felülírják, tehát nem szabad a lányok szavára adni:

Lányseskü

*Eskü leányszájból játék és tréfa hazudság –
Addig tart szava csak, míg szeme szebbre kacsint.*⁹⁷

CSONGOR

Ez a kis kétsoros vers a kötet egyik egységének a végét jelenti, ezzel a kétsorossal zárul le a kötetben az az egység, amit az *A hűtlenhez* – Csongor-vers, a

⁹⁵ Vita Zsigmond: *A Virágkosár*, egy reformkori nagyenyedi ifjúsági zsebkönyv. In: Dávid Gyula (szerk.): *Erdélyi Múzeum* 57. kötet, 1995. 1–2. füzet,

<http://epa.oszk.hu/00900/00979/00009/04vita.htm> (Megnyitva: 2018. május 21.)

⁹⁶ „A versekben egyetlen eredeti, önálló költői tehetség sem tűnik fel. Csak magának a verselésnek biztonsága, sokszor könnyedsége és a vers eleven, friss színei emelik a könyv hangját az eddigi hasonló kiadványok fölé.” – Vita Zsigmond: *A Virágkosár*, egy reformkori nagyenyedi ifjúsági zsebkönyv, In: Dávid Gyula (szerk.): *Erdélyi Múzeum*, 1995. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00009/04vita.htm> (Megnyitva: 2017. október 16.)

⁹⁷ Csongor: *Lányseskü*. In: Vízi István (szerk.): *Virágkosár III*. Nagyenyed 1837, 10.

Festett arc – Gábor-költemény, a *Reggel* – Und-vers, az *Epedés* – Föllegi-vers alkotnak. Ebben az egységben nagyon sok érzelm megfér: a szerelmi csalódásokkal, a lányok kiszámíthatatlanságával foglalkozó fejezetben a hűtlennel való gondolatban történő beszélgetéstől a csalfaság testi jeleinek a festett arcban történő ábrázolásán keresztül a reggel csodájának a megélése is megfér, sőt az *Epedés* című versben a halott kedveshez szól szerelmese. Ez az egység a szerelem kínjaiba vonja be az olvasót, megmutatja a féltékenység nehézségeit, a csalódást.

A kötetben a *Dalok I.* című verssel egy új egység, rész kezdődik, amelybe a *Dalok I.* vers mellett a *Fabálvány* – Kundtól származó vers, *Az ibolyácska* – Népfi-vers, *A lepelhez* – Békevölgyi-vers, az *Egy lepkészhoz* – Virányitól származó kétsoros és a *Megelégedés (töredék)* – Hábor-vers tartoznak. A kötetnek ebben az egységében kis íráspróbálkozások olvashatóak. Az első vers, a *Dalok I.* egy az idős nemzedékhez szóló vers, amelyben arra kéri a fiatalság nevében megszólaló én a tapasztalt olvasókat, hogy ne botránkozzanak meg, és ne formáljanak negatív véleményt a fiatal próbálkozásokról:

Ti, akik már leéltétek
Létetök' szebb reggelét
'S bár zajongva elértétek
A' kor' unalmas telét –
Az érzelgők' bohóságát”
Komoran ne nézzétek;
A' szerelem' csalfaságát
Oh, meg ne ítéltétek!
Hisz' ez élet rövid pálya
'S ki szívmasát föltalálja
Míg virít az édenkor,
Éldelje azt még jókor.⁹⁸

A fiatalság nevében megszólaló lírai én felkéri az olvasókat, hogy negatív ítéletformálás helyett vegyék figyelembe az élet rövidségét.

Ezt követően egy gúnyos epigramma következik *Fabálvány* címmel Kund név alatt. A csúfolódó versben fabálványnak egy papot gúnyolnak. A vers elején megtudjuk, hogy cserfa volt nem is olyan rég, és miután sokra vitte szerencséje a ronda erdőből a magaslatok csúcsára került, ahol istenítik, és ahol ő is azt veszi számba, aki lábai elé borul.

⁹⁸ Dalok I., In: Vízi István (szerk.): *Virágkosár III.* Nagyenyed 1837, 11.

A nagyenyedi kollégiumban lelkipásztorképzés is zajlott abban az időben, amikor az epigramma íródott, valószínű, hogy valamelyik volt iskolatársukat csúfolták ki a versben, aki már végzett. A *Szent, ki körülöd jár, hű ki borulva imád* sor az illető manipulálhatóságára világít rá, azt gúnyolja ki, hogy mennyire befolyásolható és a külsőségekre, a hízelgők szavára adó személyiség lett belőle. A következő sor, a *Fejsze csapott* eddigi rész a híres alma materre történő visszautalás, ezt állítja szembe a *most csóközön és ölelésekkel*. Idáig szigorú törvények szerint történt a nevelése, élete része a munka volt, ezzel szemben most a hízelgők és kedveskedők, a szívébe beférkőzni vágyók hízelgése veszi körül és határozza meg mindennapjait. A gúnyvers vége arra hívja fel a figyelmet, hogy emberek voltak azok, akik őt formálták, tanították, nevelték alakították: *Ember adá alakad*. Ugyancsak az emberek adtak kezébe hatalmat, tisztséget, de felhívja a figyelmét arra, hogy az oltárt is emberek emelik, majd borulnak meg előtte, azaz bálványozzák. A vers üzenete tehát az, hogy nem szabad végletekbe esni.

FABÁLVÁNY

Epigramm

*Cserfa valál nem rég, vadon erdők' ronda vidékén,
 Most pedig isten vagy – 's mennyei fény koszorúz.
 Szent helyről magasan letekintsz – mint Isten az égről;
 Szent, ki körülöd jár, hű ki borulva imád.
 Fejsze csapott eddig – most csóközön és ölelések.
 Üdvöt nyer maga mind, a' ki elődbe hajol.
 'S jaj! annak, ki makacs fennáll 's szemeidbe merőn néz,
 Fellegek' orma megül rádörög a' papi hang,
 Rá sujtó átkok' villámi zuhogva omolnak;
 Míg magad állsz nyugton, jóra se', rosszra sem intsz!
 Ember adá alakad – hatalmat is emberi kéz nyújt;
 Ember emelt oltárt, 's ember elébe borúl.⁹⁹*

KUND

A kötetben a versek sorában elvéve két novella is megbújik. Az egyik *Rigómező* cím alatt történelmi eseményt, csatát elevenít fel. A másik a *Helvila* cím alatt szerelmi történetet örökít meg.

Rigómező cím alatt idős Zeyk János jelentetett meg írást. Az elmélkedés elején már kimondja, hogy ember embertől csak erény és erkölcsösség szempontjából

⁹⁹ Kund: Fabálvány. In: Vízi István (szerk.): *Virágkosár III*. Nagyenyed 1837, 14.

különböző, és Isten előtt a vadnép, a pogány és a keresztyén is ugyanúgy megítélés alá esik. A fogadalmat mindig Isten előtt teszi az ember, tehát előtte kell elszámolnia. A történet az 1448-as rigómezei csatát meséli el. A hősiesség fogalma emelkedik ki a csata bemutatásában. Függetlenül attól, hogy milyen hitet vall, és nyelvet beszél, a hős harcos markáns karakterként jelenítődik meg. A csata végén a Hunyadiak veszteségét nem végleges veszteségként értékeli a szerző. Zeyk szerint minden csata csak egy részesemény: *A' nagy lélek semmi veszélyben nem hanyatol le. Rontva teremt és a' mi teremtve van, azt lerontja. Nyugta de sincs soha, mert a' tökélyhez az út szakadatlan.*¹⁰⁰

Csongor álnév alatt került be a kötetbe a *Helvila* című novella. A novella mottójául egy Kisfaludy Sándortól származó idézet került: *A' chinai fal is csak egy szökés a' szerelemnek, / a' tenger kis folyam, a' föld egy lépés.*¹⁰¹ Ebben a novellában a mottónak megfelelően a szerelmesek minden akadályt leküzdének, és végül győznek a nehézségek felett és összeházasodnak.

A gyűjtemény további alkotásai iskolai stílusgyakorlatokként foghatók fel, kis szerelmi versek. A *Virágkosár* harmadik kötetének végén egy érdekességnek számító alkotás, próbálkozás áll. A Zorándtól származó *Gondolat-szikrák* cím alatt került ide ez a rész. A romantikus álnévválasztás itt is érvényesül a *Zoránd* név esetében. A *Gondolat-szikrák*, amint az elnevezésük is mutatja, egy-egy gondolategységnyi, bekezdésekre lebontott részt tartalmaznak, amelyekben az élet különféle kérdéseivel kapcsolatban fogalmazza meg nézeteit, véleményét, üzenetét, tapasztalatait, intelmeit a szerző.

A szövegrész első oldalain bekezdésekben tárgyalja az élet sajátos tapasztalatait, tanácsokkal látja el az olvasót azzal kapcsolatban, hogy miként kell viselkedni az élet különböző helyzeteiben, hogyan kell eljárni a tisztviselőkkal, az előljárók, vezetők magatartásához hogyan kell vagy hogyan érdemes viszonyulni. Például a hatalmasok, vagyis a magas rangú emberek pártfogásával kapcsolatban a következőt mondja: *A' hatalmasok' pártfogásával úgy vagyunk, mint esőben öblös esernyővel, kifogja az esőcseppeket, de nem azért, hogy megovjon tőlek, hanem, hogy fejed fölött összegyűjtse, 's végképp csepegés alól csorogás alá állítson.*¹⁰² Ebben a gondolatszikrában tehát arra készíti fel az olvasóját, hogy mire számíthat a magas rangú emberekkel való szembesülése során.

¹⁰⁰ Zeyk János: Rigómező. In: Vizi István (szerk.): *Virágkosár III.* 45.

¹⁰¹ Csongor: *Helvila*. In: Vizi István (szerk.): *Virágkosár III.* 69.

¹⁰² Zoránd: *Gondolat-szikrák*, In: Vizi István (szerk.): *Virágkosár III.* Nagyenyed 1837, 161–162.

Ezek a gondolategységek az élet számos vetületét megragadják. A hazafiasságtól a fiatal szemérem megőrzéséig minden olyan témára próbál tanácsot adni, amilyen típusú nehézséggel fiatal vagy idősebb olvasói szembesülhetnek. A gondolatszikrák összefoglalójában kilenc tézisbe tömöríti üzenetét, és a következőképpen foglalja össze őket (a szöveg helyesírási átírása tőlem származik):

1. *A szerelem s a könny szemből fakad, s a szívre hull.*
2. *A jó barát annyiszor hal meg ahány szívszerinti barátját elveszíti.*
3. *Az asszony akkor legjobb, mikor nyilván rossz.*
4. *A bú, fájdalom, könny együtt járnak az étellel, mint a sár, por, eső a hosszas utazással.*
5. *Aki csak évei számával dicsekedhet, csak sokáig volt – nem élt.*
6. *Az életet elhagyni annyi, mint egy olyan kockajátéktól elválni, melyben többet veszünk, mint nyerünk.*
7. *Aki a nyomorultnak nem a szükségben nyújt segítő kezét, hasonló ahhoz, ki a kiéhezettnek (éhelhaltak) kemény kenyeret ad, amelyet már nem tud rágni.*
8. *A szerencsétlenségben legjobb mit sem csinálni.*
9. *A fősvény sohasem fogy ki a tagadó okokból.¹⁰³*

Ha megvizsgáljuk ezt a kilenc alpontba rendezett *Gondolat-szikrák* cím alatt a *Virágkosár* harmadik kötetének végén megjelenő tézissort, azt tapasztalhatjuk, hogy a szerelem, barátság, az élet megpróbáltatásaiban való helytállás, illetve bizonyos élettapasztalatok vagy életről alkotott nézetek összefoglalásaként tanácsadás-ként állnak a kötet végén. Megfogalmazásuk szempontjából vicces, anekdota-hangulatot keltenek.

A reformkori önképzőkör kiemelkedő egyénisége

Gáspár János 1827 szeptemberében kezdte el tanulmányait a nagyenyedi gimnáziumban. Szegény sorsból származó diákként Kemény Zsigmond szolgálódiákja volt. *Visszaemlékezés életpályámra* című írásában vall arról, hogy:

„[...] Alkalmam lón Erdély ott gyakran megforduló notabilitásait, vándor patriótáit (b. Wesselényi Miklós, b. Kemény Dénes, b. Bánffy László, Szász Ká-

¹⁰³ Zoránd: *Gondolat-szikrák*, In: Vizi István (szerk.): *Virágkosár III.*, Nagyenyed 1837, 163–164.

roly, Zeyk József, Bethlen János gróf stb.) látni, s mint az asztal körül felszolgálónak érdekes, hazafi beszélgetéseit hallgatni.”¹⁰⁴

Az önképzőkori tevékenységekbe bekapcsolódott, és hamarosan annak egyik vezéregyéniségévé vált. Az 1836–37-es iskolai tanévben Gáspár János és csapata egy kis kör keretén belül dolgoznak, a tanév végére összeállítják az *Ébredők* című kéziratot. Ennek a kéziratnak az anyaga szolgál a *Virágkosár* harmadik kötetének alapjául. Az 1837–1839 közötti időszakban az önképzőkori tevékenységek sajátos helyzetben zajlottak, ezeknek negatív és pozitív oldalait Gáspár János is megtapasztalta.

Az Általános Ifjúsági Kör a formakeresés korszakában létezett, ahogy azt Berde Károly¹⁰⁵ nevezte. Abban az időszakban volt tehát önképzőkori tag Gáspár János, amikor az *akkori jelesb szép- és komolyirodalmi folyóiratokat* járatták és megvitatták a kör tagok az összejöveteleken. Gáspár János irodalmi hagyatékával kapcsolatosan Vita Zsigmond¹⁰⁶ azt írja, hogy a kollégium könyvtárában megtalálható *Egy a collegiumi eseményeket tárgyaló magányos levél*, illetve *Az ifjúsági olvasó társulat ügyében hozott ítélet elleni fellebbezés* cím alatt. A nagyenyedi kollégiumban működő dokumentációs könyvtárban sikerült megtalálnom Gáspár János hagyatékát, az említett két dokumentum azonban már nincs meg. Amit a Vita tanulmányából megtudtam, az, hogy 1835. január 25-én nyitották meg hivatalosan a kollégiumban az olvasóegyesületet, de mivel ott politikai viták is zajlottak, márciusban a tanári kar betiltotta.

Szintén Vita Zsigmond tanulmánya közli Gáspár Jánosnak az önképzőkör megszervezésére vonatkozó írását, amelyből megtudhatjuk, hogy közvetlenül a *Virágkosár* kiadása előtt hogyan készülődtek a diákok a kör tevékenységre: *Még 1836 előjén, ármány bezárván olvasó-termünket, több ifjú tanász Gáspárék gradusából összeáll s nem kis áldozattal heti s havi lapokat hozat, olvas s okul.*¹⁰⁷

Ennek a közös olvasásnak, az olvasmányok megbeszélésének és a különböző iskolákban történő önképzőkori kiadványoknak a követése nyomán a csoport

¹⁰⁴ Aknay Tibor: Gáspár János (1816–1892) dokumentumok. Budapest 2003, 5. <http://mek.niif.hu/07900/07984/07984.htm> (Megnyitva: 2017. október 21.)

¹⁰⁵ Berde Károly: *A Kemény Zsigmond önképzőkör emlékkönyve*. Keresztes Nagy Imre Nyomda és Kiadó, Nagyenyed 1909, 8.

¹⁰⁶ Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-Kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén, In: Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi tudományos füzetek*. 170. szám, Kolozsvár 1943, 10.

¹⁰⁷ Uo. 12.

tagjai felelevenítették az 1791-es önképzőkori hagyományt, és az 1792-ben kiadott *Próba* mintájára elhatározták, hogy ismét ki kellene adni valamit.

„Év végén már néhányuk közt kifejtett az eszme, hogy próbálnák olykor egy s más tárgyról gondolataikat is letenni papírra, egymásnak barátságos bírálata alá adók, minnek ha tán nem is lenne egyéb eredménye, stylust talán sajátítandának maguknak. Az új vállalat, noha mindenben kezdők voltak, mert elvonnulva lárma nélkül tőnek, csakhamar megtermé gyümölcseit, s ők örülve első szülöttüknek, azok szépliteratúrai részét az 1837-adiki utolsó »Virágkosárba« tevék le, hol az álnevűek Békevölgyin kívül mind e társulatból (a már ezen graduson kívüli munkás ifjakkal is szaporultakból) teltek ki. A literatúrai gondolat-cserébe beszélgetések közelébb hozzák a tagokat s már könyveket is hoztatnak s már olykor-olykor találkozáva saját dolgozatokat is olvasának.”¹⁰⁸

A diákok művei a REG és a Villám című kéziratok lapokban, valamint a *Virágkosár* második kötetében, 1836-ban jelentek meg. Gáspár János Csongor, Hábor és Népfő írói alatt közölte írásait.

A *Virágkosár* második kötetében az egyik legtöbbet publikáló szerző Gáspár János volt. Csongor álnév alatt jelentette meg a következő írásokat: *A hűtlenhez; Lányeskü; A révész; Hozzá; Helvila; A hontért; Kámpéhoz; Ilkához tavaszkor*. Hábor álnév alatt a *Festett arc; Megelégedés; Kék 's barna szem; Keserv; Völgyilak* és *Vérmenyegző* címen írt. Népfő álnéven *Az ibolyácska; Nyalkafi; Népdalok I–IV.; Intés* című írásai jelentek meg a *Virágkosár* második kötetében.

1840-ben valaki feljelentést tett az önképzőkör ellen, ennek következményeit Gáspár János a saját bőrén is megtapasztalta. A kollégium vezetősége leállította az önképzőkör működését. Az erdélyi fő kormányzó is beavatkozott a kérdésbe, betiltotta a kört, Gáspár Jánost, mint a társaság jegyzőjét és egyik szellemi vezérét egyhavi fogságra ítélték.

Kollégiumi tanulmányai elvégzése után Zeyk Miklós, és Zeyk József nevelését vállalta el, hogy cserébe a jómódú hozzátartozóik berlini tanulása költségeit fedezzék. Gáspár János és a két diák a tervbe vett németországi peregrinációs út előtt másfél hónapot Magyarország megtekintésének szántak, találkoztak Kosuthal, Vörösmartyval, Bajzával és Schedel (Toldy) Ferencsel, akik előtt tiszteletüket kifejezni kötelességüknek tartották. Németországi tanulmányait követően Gáspár János a pedagógiai nevelés fejlesztése mellett kötelezte el magát. Ha-

¹⁰⁸ Uo.

zatérése után a nagyenyedi kollégium tanára lett. Számos újdonságot, fejlesztést köszönhetett neki a kollégium.

Kezdeményezésére alakult meg a Kolozsvári Nevelői Kör, ami akkoriban Erdély leghaladóbb szellemű pedagógiai irányultságú tudományos társasága volt. A nevelői kör tagjai célul tűzték ki azt, hogy magyar nyelven színvonalas tankönyveket írnak és adnak ki. Törekvésük eredményeként született meg a Gáspár János és Kovács Antal által közösen szerkesztett *Magyar Olvasókönyv I.*, amely 7-10 éves gyermekek számára íródott. *Csemegét* címmel három kötet jelet meg Gáspár János munkássága nyomán, az első 1847–48 fordulóján. Ebben még jórészt német szerzők magyarított elbeszélései és gyermekversei olvashatók, az 1854-ben megjelenő második kötetben már olyan munkatársi segítségre lel Gáspár János, mint Gyulai Pál, Kriza János, Tompa Mihály. A harmadik kiadásba már a Gáspár János által gyűjtött népi mondókák, dajkaversek és találós kérdések is belekerültek. Ezt, az 1863-ban megjelenő harmadik kötetet Arany János is igen jelentős műnek tartotta, és ma is az első olyan tankönyvek közt tartjuk számon, amelyben a népköltészet hangsúlyosan jelen volt. Később, 1858 szeptemberében az akkor beinduló tanítóképző igazgatója lett Gáspár János.

Összefoglalás

A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium önképzőköri életéből egy kis szakaszt, a reformkori önképzőkört és az ahhoz kapcsolódó legjelentősebb irodalmi kiadványt, a *Virágkosár* kötetét mutattam be. A kollégium életében ezt megelőzően is léteztek önképzőköri megmozdulások. A nagyenyedi kollégium önképzőköri múltjának vizsgálatában fontos, hiánypótló jellegű munkát szerkesztett Berde Károly a *Kemény Zsigmond Önképzőkör emlékkönyve* címmel. Négy korszakra osztotta a nagyenyedi kollégium önképzőköreinek történetét: a szombati viták korszakára, ami 1622-től 1791-ig tartott, a formakeresés korszakára, ami 1791–1848 között létezett, és amely korszakba, a *Virágkosarak* keletkeztek, az Általános Ifjúsági Kör korszakára, ami 1856–1896 között létezett és a gimnáziumi önképzőkör korszakára, ami 1893-tól 1899-ig működött. Ez az utóbbi kör 1899-ben a Kemény Zsigmond Önképzőkör nevet vette fel, a későbbiekben is e név alatt folytak a tevékenységek. A nagyenyedi önképzőkörök a jelenkorban is léteznek, napjainkban a Fenichel Sámuel Önképzőkör név alatt folyik a kollégiumban a köri munka.

A kollégium önképzőköreinek átfogó és minden körre kiterjedő kutatása egy nagyobb hangvételű dolgozat témája lehet. Dolgozatom esetében a köri életnek csak egy szeletét sikerült elemezni. Irodalmi próbálkozások tekintetében gazdag

anyag maradt fenn, a *Virágkosár* gyűjteményei után még voltak irodalmi próbálkozások, 1847-ben a *Korány* nevű gyűjteményt adják ki. 1848-ban, a szabadságharc kitörésével a társaság feloszlott. A kollégiumot 1849. január 10-én óriási csapás, tűzvész érte, ezt a kárt nehezen és hosszas idő alatt sikerült kihevernie. Számos nyomtatvány a tűz martalékává lett, ami e tárgyhoz tartozó vizsgálódásokat megnehezítette. Sok kézírásos osztálynapló, évkönyv maradt fenn még, amelyekkel továbbra is érdemes lesz foglalkozni. Remélem, hogy egy tágabb keretű dolgozatban az 1837 ősztől vasárnaponként megjelent *REG*, az 1838-ban Sükösd Samu által szerkesztett *Villám*, az 1840–42 között kiadott *Munkatár*, illetve az 1847-ben megjelent *Korány* lapokat is bemutatathatom.

Dolgozatomban elemeztem a *Virágkosár* két fennmaradt darabját, amelyek az 1835–37-es évekbeli aktív diákköri munkát örökítették meg. Munkám az adatgyűjtéssel kezdődött, amit rendszerezés, elemzés követett. A két kötet lapozgatása során próbáltam olyan szempontot keresni, amely az adott szerkezeti egységek egymásutániságát, a kötetek megszerkesztettségét vezérelhették. A tematikus csoportosítás volt az a szempont, ami mindkét kötetre jellemzőnek bizonyult. Éppen ezért az elemzésben és is ezt a szempontot követtem, és a köteteket kisebb részegységeikben próbáltam meg bemutatni, elemezni. Figyeltem arra is, hogy a kisebb egységek miképpen viszonyulnak egymáshoz, és hogyan épül fel egész köteté, megszerkesztett gyűjteménnyé a két *Virágkosár*. Tanulmányom folytatásaként szeretném elkészíteni azoknak a kollégiumban fennmaradt kéziratot osztályfüzeteknek, kis lapoknak elemzését, amelyek a forradalom, és az 1849-es tűzvész után keletkeztek és fennmaradt példányaik hozzáférhetők.

Zárszóként idős Zeyk Jánosnak a *Virágkosár* második kötete elején fennmaradt szavait idézem, és kívánom, hogy teljesüljön az, amit a kollégium valamikori diákja kívánt:

*Kis kosaracska! te fényre derülj!
Nemzeti szellemi kertre terülj!!!*¹⁰⁹

¹⁰⁹ Zeyk János: A virágkosárhoz. In: Vízi István (szerk.): *Virágkosár, A' II-ik évi kertész Leányka*. Nagyenyed 1836, 12.